

ІВАНЧЕНКО О. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної теорії права
та держави

(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.1.4>

ДЕРЖАВА, СУСПІЛЬСТВО І ОСОБИСТІТЬ В РАКУРСІ ЛЕГІТИМНОСТІ ПРАВА: ІНДИКАТОРИ ВЗАЄМОДІЇ

У статті досліджено теоретичні аспекти легітимності права в полі соціально-політичного механізму держави. Визначено, що легітимність – це якісна характеристика політико-правових і соціально-духовних закономірностей формування інституційно-владного порядку в ході розвитку суспільства. Природно, що цей розвиток формує, додає, уточнює і трансформує специфічні (властиві певному часу, конкретному суспільству і його політико-правовому досвідові) джерела, принципи, механізми і практики легітимації інститутів і структур влади, владної діяльності конкретних посадових осіб та інших політичних діячів. Аргументовано, що легітимність державної влади в сучасних умовах і в контексті інституційного розвитку слід аналізувати як якісну характеристику специфічного стану політико-правової організації суспільства. Ця характеристика відображає, перш за все: ступінь стійкості публічно-правових інститутів; рівень наступності в інституційно-владному розвитку; адекватність існуючого порядку владних відносин сформованим моделям взаємодії в системі «особистість-суспільство-держава»; ступінь відповідності методів і способів здійснення влади (режимності влади) соціальним очікуванням; рівень «соціальної напруженості» в процесі здійснення політико-правового управління суспільними процесами, в тому числі ступінь потенційної можливості направляти дії всіх соціальних суб'єктів з мінімальним використанням засобів і технологій примусу, насильства тощо. Визначено, що категорія «легітимність» орієнтує на аналіз певного стану функціонування владно-правового простору, специфічних відносин і взаємодії, порядок яких відповідає, «влаштовує», вписується в домінуючий тип політико-правової діяльності всіх його учасників. Інакше кажучи, легітимність – це характеристика функціонування влади і права в особливому режимі та порядку інституційно-правового устрою, що є відповідною конкретному суспільству і його етапові історико-культурного розвитку. Вона відображає соціальну «атмосферу» і реакцію на публічно-правову діяльність владних інститутів. Акцентовано увагу на тому, що влада (перш за все владні відносини в системі «особистість-суспільство-держава») може функціонувати тільки в легітимному просторі. Констатовано, що нелегітимність державної влади – це не тільки «відмова», невизнання за нею права на керівну роль в суспільстві, а більшою мірою нівелювання її як такої. Доведено, що нелегітимність державної влади як і права відображає стан нестабільності, ілюзорності існуючого порядку, розкладання владно-правових відносин у системі «особистість-суспільство-держава», підміну цих відносин організованим насильством, свавіллям, які можуть існувати лише тимчасово. Зазначено, що у такому стані соціально-політичної системи запановує хаос, формуються умови для

революційних потрясінь, що ініціюють зміну (трансформацію) нелегітимного інституційного устрою і формування «нового» легітимного, адекватного правопорядку і режиму функціонування владних відносин.

Ключові слова: *легітимність права, правова держава, правовий порядок, справедливість, громадянське суспільство, демократичний режим, правові норми, державні структури, законодавство, державна влада, суспільство, особистість.*

Ivanchenko O. M. The state, society and the individual from the perspective of the legitimacy of law: indicators of interaction

The article examines the theoretical aspects of the legitimacy of law in the field of socio-political mechanism of the state. It is determined that legitimacy is a qualitative characteristic of political, legal and socio – spiritual laws of the formation of the institutional and Power order in the course of the development of society. Naturally, this development forms, adds, clarifies and transforms specific sources, principles, mechanisms and practices of legitimation of institutions and structures of power, the power activities of specific officials and other political figures (characteristic of a certain time, a particular society and its political and legal experience). It is argued that the legitimacy of state power in modern conditions and in the context of institutional development should be analyzed as a qualitative characteristic of the specific state of the political and legal organization of society. This characteristic reflects, first of all: the degree of stability of public law institutions; the level of continuity in institutional and Power Development; the adequacy of the existing order of power relations to the established models of interaction in the system «personality-society-state»; the degree of compliance of methods and methods of exercising power (regime of power) with social expectations; the level of social tension « in the process of implementing political and legal management of social processes, including the degree of potential ability to direct the actions of all social actors with minimal use of means and technologies of coercion, violence, etc. It is determined that the category «legitimacy» focuses on the analysis of a certain state of functioning of the power-legal space, specific relations and interaction, the order of which corresponds, «suits», fits into the dominant type of political and legal activity of all its participants. In other words, legitimacy is a characteristic of the functioning of power and law in a special regime and order of institutional and legal structure that corresponds to a particular society and its stage of historical and cultural development. It reflects the social «atmosphere» and reaction to the public legal activities of government institutions. Attention is focused on the fact that power (first of all, power relations in the «person-society-state» system) can function only in a legitimate space. It is stated that the illegitimacy of state power is not only a «refusal», non – recognition of its right to a leading role in society, but to a greater extent leveling it as such. It is proved that the illegitimacy of state power as well as law reflects the state of instability, illusory nature of the existing order, the decomposition of power and legal relations in the system «person-society-state», the substitution of these relations by organized violence, arbitrariness, which can only exist temporarily. It is noted that in this state of the socio-political system, chaos reigns, conditions are formed for revolutionary upheavals that initiate a change (transformation) of the illegitimate institutional structure and the formation of a «new» legitimate, adequate rule of law and the regime of functioning of power relations.

Key words: *legitimacy of law, rule of law, legal order, Justice, civil society, democratic regime, legal norms, state structures, legislation, state power, society, personality.*

Постановка проблеми. Легітимність є однією з найважливіших характеристик як політичної влади, так і позитивного права. Легітимність в традиційно інтерпретується як суспільне визнання тих чи інших інститутів, що складається за рахунок сприйняття аудиторією соціальних і дискурсивних практик як законних, правильних, а також схвалення цих практик. Зазначена якість проявляється комплексно: у довірі до норм, у законодавчому підтвердженні прав, у правовій підзвітності влади, в ідеологічній прозорості та у виконанні взятих на себе зобов'язань. Таким чином, легітимність значною мірою пов'язана з можливостями формування певних ментальних станів (образів, оцінок, поведінкових установок) у суб'єктів. Такого роду стани цінні з прагматичної точки зору, адже досягнення певного рівня легітимності означає конституювання соціального порядку, фундаментом якого виступають відносини панування. Цілком можливо, що, якби даний порядок був всюди однаковим і уніфікованим, не мав ніяких конкурентів, породжуваних більш вдалим практиками, проблема його виправдання не виникла б в принципі. Однак реальна ситуація інша: соціум пронизаний безліччю конфліктів, колізій, суперечок про визнання. Ці суперечки існують на різних рівнях соціальної організації (від міжособистісного до міждержавного). Необхідність врегулювання даних конфліктів за допомогою звернення до правових засобів ставить проблему ефективності, дієвості останніх. Не всякий правовий засіб, так само як і не всяке прийняте політичне рішення, може чинити позитивний вплив на ту чи іншу проблемну ситуацію. Іноді способи дій або певні правила поведінки, що зарекомендували себе раніше як ефективні, втрачають цю властивість. Дана обставина, вимагаючи осмислення, викликає до життя дискусії про визнання і легітимність.

В останні десятиліття у вітчизняній дослідницькій літературі не раз мали місце спроби специфікувати поняття легітимності щодо правової сфери життя суспільства. Однак єдиного розуміння і задовільної концепції юридичної легітимності завдяки цим спробам поки не склалося.

У зв'язку з тим, що в сучасних умовах розвиток вітчизняного права йде в бік сприйняття ідей верховенства права і категорії прав людини, виявляється гостра необхідність в подальшій розробці питань легітимності, об'єднання в цих цілях зусиль представників як зарубіжної правової науки, так і представників вітчизняної юриспруденції. Вельми важливо з усією уважністю простежити основні етапи розвитку даної проблеми, врахувати результати досліджень, що раніше відбулися. Усе вищезазначене і зумовило актуальність цього дослідження.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів легітимності права в полі соціально-політичного механізму держави.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження теоретико-методологічних аспектів поняття легітимності в сфері науки держави і права зверталися такі українські науковці як: А. Баумейстер, Є. Бистрицький, А. Богачов, В. Дудченко, Ю. Калюжна, О. Коваль, В. Кокорський, Т. Кравченко, П. Манжол, І. Музика, В. Невідомий, М. Неліп, В. Нечипоренко, Ю. Оборотов, С. Олефіренко, О. Петришин, І. Рибак, Т. Сивак, О. Скрипнюк, С. Сливка, Л. Спинка, М. Тур, В. Федоренко, Х. Хвойницька, М. Цвік, С. Шевчук, Н. Юськів, та інші.

Проблематику легітимності як фундаменту права, винайдення засобів легітимації державно-правових інституцій, співвідношення легальності позитивного права і легітимності права природного в межах сучасної теорії права досліджували такі зарубіжні вчені як: К. Апел, Р. Арон, М. Вебер, Ю. Габермас, Р. Дворкін, І. Кант, Д. Локк, Н. Луман, Е. Макінтайр, Т. Парсонс, Д. Ролз, Ж. – Ж. Руссо, Ч. Тейлор, С. Хантінгтон, Х. Хайнінг та інші.

Питаннями дослідження держави і права в аспектах взаємодії із особистістю займалися, зокрема, такі вчені як: О. Горун, Н. Камінська, В. Кириченко, О. Куракін, Д. Лук'янов, С. Погребняк, О. Фатхутдінова та інші.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що в сучасному політико-правовому просторі легітимність виступає однією з провідних характеристик права, а також державної (і ширше – публічної) влади. Однак єдності з приводу змістовної інтерпретації цього феномену в існуючих політологічних, юридичних і соціально-філософських теоріях і доктринах

не простежується. Це обумовлено не тільки різними трактуваннями, концептуальними версіями легітимності, теоретичними викладками з приводу процесу легітимації (або делегітимації), а й переконаністю багатьох авторів у «розмитості» цього поняття, так би мовити, в його низькій евристичній продуктивності [1].

Причому навіть у тих випадках, коли визнається дослідний потенціал цієї категорії в аналізі владних відносин, що складаються і еволюціонують у конкретній державі та суспільстві, автори відмовляються від формулювання явного визначення легітимності, обмежуються, найчастіше, його контекстуальними дефініціями, посилаючись на понятійно-змістову «завантаженість» (або перевантаженість), ідеологічну «ангажованість» досліджуваного поняття, що виникає в силу дії різних факторів [10].

Так, легітимність розглядають з абсолютно різних боків, із позиції різних інституційно-правових характеристик і різних політичних контекстів:

– в якості особливих публічно-правових інститутів (тобто чи визнаються як необхідні, інститути, що існують в суспільстві в цілому, інституційно-владний порядок);

– в якості найважливішої характеристики владно-правової діяльності, що носить, перш за все, оціночний характер (тобто наскільки функціонування тих чи інших інституційних структур, посадових осіб відповідає суспільним очікуванням, надіям, вірі тощо) [4];

– як спосіб відображення змістовного взаємозв'язку суб'єкт-об'єктних владних відносин (тобто в плані формування, кристалізації суб'єкта і об'єкта влади в існуючих соціально-владних практиках, а також з позиції того, як здійснюється згода, визнання правового і політичного статусів кожного з них);

– як характеристику, що розкриває механізм, процес соціально-психологічного визнання інститутів, що виникають, в тому числі і право будь-якого лідера на зайняття тієї чи іншої посади, соціальної позиції тощо;

– в якості характеристики, що відображає адекватність владних дій, реформаторських зусиль, уявлень, цінностей споконвічним, історично (традиційним) сформованим практикам, соціальним моделям і типам відносин тощо (в деяких випадках легітимність взагалі аналізується як соціальна реакція неприйняття інновацій в інституційній сфері);

– як консервативну характеристику, яка описує різні процеси і явища, що розгортаються в державно-правовій життєдіяльності соціуму з точки зору його включеності у простір національної історії, сформованого способу життя і стилю політико-правового мислення (хоча в ряді випадків легітимність сприймається і в негативних оцінках через відмову від звичного способу життя і стилю мислення, який, швидше за все, є звичайною імітацією, викликаною тими чи іншими кризовими явищами) [9].

Звичайно, цей перелік трактувань легітимності не є вичерпним, навпаки, існує ще більш вагоме розмаїття логічних і теоретичних трактувань і схем. Не в цьому суть. Справа в тому, що, як правило, одним терміном намагаються описати і проаналізувати абсолютно різні, часом різновекторні, суперечливі явища і процеси. Так, наприклад, такі поняття, як: «легітимність», «легітимація», «делегітимація», «віра», «згода» (іноді навіть солідарність, толерантність, терпимість входять в ту чи іншу концептуальну версію розглянутого поняття), «авторитет», «підтримка», «довіра», «механізми і процес соціального визнання», «підтримання порядку», «домовленість у відносинах», «соціально-психологічна реакція» тощо – часто пояснюються схожим чином, а багато з них сприймаються як тотожні [10].

З нашої точки зору, категорія «легітимність» – це більш загальне, родове поняття для цілої серії явищ, відносин і процесів. Вона виступає, перш за все, у вигляді якісної характеристики державно-правової організації суспільства, яка, в свою чергу, розкривається і конкретизується за допомогою ряду взаємопов'язаних феноменів. Відповідно до цього не слід змішувати формування і національно-культурну еволюцію інституційного порядку із зовнішніми процесами його визнання, схвалення. Безумовно, політико-правовий порядок не може існувати без підтримки, схвалення, авторитету, визнання, останні відображають різні властивості і сторони більш загальної якісної характеристики – легітимності. Швидше легітимність є генезисом «визнання» у розвитку інституційно-владної організації суспільства.

Тим самим вона відображає саме якісну характеристику становлення, розвитку і сучасного функціонування інституційно-владної конфігурації органів, структур влади і, відповідно, посадових осіб, що їх представляють.

У цьому плані можна погодитися з відомим філософом К. Ясперсом, що «легітимність подібна чарівникові, який постійно створює необхідний порядок» [10]. Правий і сучасний теоретик легітимності Д. Манько, який зазначає, що «легітимність – це спосіб формування політичного порядку відповідно до певних принципів і на певних підставах» [8]. Однак вбачається, що легітимність – це не тільки спосіб формування, оскільки «спосіб» орієнтує на процедури і механізми легітимації, які можуть змінюватися в часі і в просторі.

Слід сказати, що легітимність – це якісна характеристика політико-правових і соціально-духовних закономірностей формування інституційно-владного порядку в ході розвитку суспільства. Природно, що цей розвиток формує, додає, уточнює і трансформує специфічні (властиві певному часу, конкретному суспільству і його політико-правовому досвіді) джерела, принципи, механізми і практики легітимації інститутів і структур влади, владної діяльності конкретних посадових осіб та інших політичних діячів.

Саме на цій якісній характеристиці розгортаються й інші види визначення таких феноменів, як: «політична легітимність», «соціальна легітимність», «економічна легітимність», «легітимність права», «особиста (персоналістська) легітимність» (тих чи інших державних діячів, політичних лідерів, представників громадянського суспільства) [3].

Ця характеристика відображає, перш за все:

- ступінь стійкості публічно-правових інститутів;
- рівень наступності в інституційно-владному розвитку;
- адекватність існуючого порядку владних відносин сформованим моделям взаємодії в системі «особистість-суспільство-держава»;
- ступінь відповідності методів і способів здійснення влади (режимності влади) соціальним очікуванням;
- рівень «соціальної напруженості» в процесі здійснення політико-правового управління суспільними процесами, в тому числі ступінь потенційної можливості направляти дії всіх соціальних суб'єктів з мінімальним використанням засобів і технологій примусу, насильства тощо.

Цей перелік індикаторів, що відображають змістовну характеристику функціонування публічно-владних інститутів, не повний і вимагає подальшого вивчення і коригування. Проте вони відображають основні характеристики легітимної або делегітимної діяльності владно-правових інститутів і структур, формують розумові штампи, когнітивні готовності і оціночне сприйняття владно-політичних явищ і процесів. На повсякденному рівні цей комплекс характеристик маркується як справедлива (або навпаки – несправедлива, антинародна) правова політика держави. Справедливо в цьому плані зазначає Т. Кравченко, що накопичення «відчуття» несправедливості в державно-правовій діяльності є «накопиченням потенційних нестійкостей в системі» [6]. У тому ж ракурсі розглядають сьогодні концепт «легітимність» і низка зарубіжних дослідників.

Так, наприклад, М. Ліпсет вважав, що легітимність є якістю системи, її здатністю підтримувати віру населення і соціальних груп в те, що існуючі публічно-правові інститути є найбільш адекватними саме цьому суспільству, його етапові історичного розвитку, геополітичному становищу в світі тощо [7].

К. Ясперс, в свою чергу, також зазначав, що легітимність – це та якість політичної системи, яка підтримує в суспільній свідомості «переконавання в тому, що, незважаючи на всі їхні промахи і недоліки (у функціонуванні інститутів), існуючі політичні інститути є найкращими, ніж будь-які інші, що могли б бути встановлені і яким слід було б в результаті підкоритися» [10].

Отже, категорія «легітимність» орієнтує на аналіз певного стану функціонування владно-правового простору, специфічних відносин і взаємодії, порядок яких відповідає, «влаштовує», вписується в домінуючий тип політико-правової діяльності всіх його учасни-

ків. Інакше кажучи, легітимність – це характеристика функціонування влади і права в особливому режимі та порядку інституційно-правового устрою, що є відповідною конкретному суспільству і його етапові історико-культурного розвитку [2]. Вона відображає соціальну «атмосферу» і реакцію на публічно-правову діяльність владних інститутів. Так, багато теоретиків відзначали, що влада, перш за все – владні відносини в системі «особистість-суспільство-держава», може функціонувати тільки в легітимному просторі.

Наприклад, Ю. Калюжна [5] формулює три вельми важливих для розуміння легітимності саме як якісної характеристики публічної влади твердження.

По-перше, вона обґрунтовує, що легітимний характер влади має на увазі наступне: «будь-яка влада обов'язково є визнаною владою: не визнавати владу – значить заперечувати її, а тим самим її знищувати» [5].

По-друге, легітимне «вживання влади не тільки не є тотожним використанню сили (насильства), ці два феномени взаємно виключають один одного. Взагалі кажучи, для вживання влади слід нічого не робити. Обов'язок втручатися за допомогою сили (насильства) вказує на те, що влада відсутня» [5]. Це твердження більшою мірою відображає не стільки потенційне, авторитетне розуміння влади, скільки соціально-психологічне її визнання, а разом із цим визнання існуючого порядку, стабільності владних відносин в суспільстві, що виключає негативну реакцію (явного і латентного характерів), силові відносини (панування-підпорядкування) тощо.

Звідси формулюється третє твердження: для того щоб легітимна дія стала владною, і навпаки, «досить відмови (вільної і свідомої) від здійснення можливих реакцій». Тому, підсумовує вчена, владна дія є легітимною вже за визначенням. Отже, «безглуздо говорити про незаконну або нелегітимну владу – це протиріччя in adjective. Той, хто «визнає» владу (не існує «невизнаної» влади), визнає тим самим її легітимність» [5]. Заперечувати її легітимність – значить не визнавати її, а тим самим її знищувати. У тому чи іншому конкретному випадку можна заперечувати існування влади, але не можна протиставляти реальній владі (тобто визнаній) яке б то не було право.

Висновки. Легітимність – це якісна характеристика політико-правових і соціально-духовних закономірностей формування інституційно-владного порядку в ході розвитку суспільства. Природно, що цей розвиток формує, додає, уточнює і трансформує специфічні (властиві певному часу, конкретному суспільству і його політико-правовому досвідові) джерела, принципи, механізми і практики легітимації інститутів і структур влади, владної діяльності конкретних посадових осіб та інших політичних діячів.

Легітимність державної влади в сучасних умовах і в контексті інституційного розвитку слід аналізувати як якісну характеристику специфічного стану політико-правової організації суспільства. Ця характеристика відображає, перш за все: ступінь стійкості публічно-правових інститутів; рівень наступності в інституційно-владному розвитку; адекватність існуючого порядку владних відносин сформованим моделям взаємодії в системі «особистість-суспільство-держава»; ступінь відповідності методів і способів здійснення влади (режимності влади) соціальним очікуванням; рівень «соціальної напруженості» в процесі здійснення політико-правового управління суспільними процесами, в тому числі ступінь потенційної можливості направляти дії всіх соціальних суб'єктів з мінімальним використанням засобів і технологій примусу, насильства тощо.

Категорія «легітимність» орієнтує на аналіз певного стану функціонування владно-правового простору, специфічних відносин і взаємодії, порядок яких відповідає, «влаштовує», вписується в домінуючий тип політико-правової діяльності всіх його учасників. Інакше кажучи, легітимність – це характеристика функціонування влади і права в особливому режимі та порядку інституційно-правового устрою, що є відповідною конкретному суспільству і його етапові історико-культурного розвитку. Вона відображає соціальну «атмосферу» і реакцію на публічно-правову діяльність владних інститутів. Так, багато теоретиків відзначали, що влада, перш за все – владні відносини в системі «особистість-суспільство-держава», може функціонувати тільки в легітимному просторі.

Нелегітимність державної влади – це не тільки «відмова», невизнання за нею права на керівну роль в суспільстві, а більшою мірою нівелювання її як такої. Отже, нелегітимність державної влади як і права відображає стан нестабільності, ілюзорності існуючого порядку, розкладання владно-правових відносин у системі «особистість-суспільство-державна», підміну цих відносин організованим насильством, свавіллям, які можуть існувати лише тимчасово. У такому стані соціально-політичної системи запановує хаос, формуються умови для революційних потрясінь, що ініціюють зміну (трансформацію) нелегітимного інституційного устрою і формування «нового» легітимного, адекватного правопорядку і режиму функціонування владних відносин.

Список використаних джерел:

1. Дубов Г.О. Становлення методології юридичних досліджень: особливості радянського та сучасного етапів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01. Київ, 2014. 16 с.
2. Дудченко В. В. Загальнотеоретична юриспруденція: навчально-методичний посібник для студентів заочного навчання / В. В. Дудченко, А. В. Дзевелюк, М. Ю. Рязанов. Одеса: Фенікс, 2016. 28 с.
3. Жаровська І.М. Генезис принципу легітимності державної влади та проблеми його впровадження у сучасному суспільстві. *Європейські перспективи*. 2012. № 4. С. 19–23.
4. Задохайло Д. Д. Системні правові цінності як запорука ефективності виконавчої влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Х.: Право, 2007. Вип. 14. С. 158–166.
5. Калюжна Ю. І. Легітимація та делегітимація політичної влади : український контекст : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Харків, 2015. 18 с.
6. Кравченко Т.А. Роль Конституції та конституційного законодавства у легітимації системи державної влади. *Наукові праці МАУП*. 2013. № 2. С. 103–107.
7. Лісничук О. Ліпсет Мартін Сеймур. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 408 с.
8. Манько Д. Г. Легалізація и легітимація державної влади. *Право і суспільство: актуальні проблеми взаємодії: матеріали другої міжнар. наук. практ. конф.* Вінниця, 2001. С. 27.
9. Матвеев С. Легітимність і легальність як ознаки державної влади. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 20–23.
10. Ясперс Карл Теодор / *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 800.

